

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ.

ΟΙ ΔΟΥΛΟΙ ΠΑΡ' ΕΛΛΗΣΙΝ· ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΑΥΤΩΝ.

§ 1. Ἐρχόμενοι νῦν, ἵνα ὁμιλήσωμεν περὶ δουλείας καὶ δούλων παρ' Ἑλλησιν, ὡς τρίτου καὶ ἀπαραιτήτου συστατικοῦ μέρους τοῦ ἑλληνικοῦ οἴκου μετὰ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα, σημειοῦμεν πρότερον ἐν ὀλίγοις ὅτι τὸ φαινόμενον τῆς παρ' Ἑλλησιν ὑπάρξεως τῶν δούλων οὔτε ἀντίφασις πρὸς τὸν ὅλον ἑλληνικὸν βίον ἦν, οὔ τὸ κυριώτατον χαρακτηριστικὸν ὁμολογεῖται ὁ μέγας πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ζῆλος, οὔτε ἔκ τινος ἐμφύτου παρὰ τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει ὀκνηρίας καὶ πρὸς τὴν ἐργασίαν ἀποστροφῆς προῆλθε. Καὶ ὅτι μὲν οἱ Ἕλληνες οὐδαμῶς ἀπεστρέφοντο τὴν αὐτουργίαν καὶ χειροτεχνίαν ἐρρέθη καὶ ἀλλαχοῦ, ἀποδεικνύεται δὲ μάλιστα ἡ ἐσφαλμένη ἐκ τοιαύτης δῆθεν φυγοπονίας καταγωγῆ τῆς δουλείας καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἐν ταῖς δυοῖ πόλεσι τῆς Ἑλλάδος, αἵτινες εἶχον καὶ τοὺς πλείστους δούλους, ἐν Ἀθήναις ταῖς ἐχούσαις τεσσαράκοντα μυριάδας (400000) δούλων καὶ ἐν Κορίνθῳ τῇ ἀριθμούσῃ τεσσαράκοντα ἕξ μυριάδας (460000), ἐν μὲν τῇ πρώτῃ ὁ Σόλων περιέθηκεν ἀξίωμα πάσῃ τέχνῃ καὶ διὰ νόμου ἀπηγόρευσε τὸ ὄνειδίζειν τινὰ ἐπὶ τῷ ἔργῳ ἢ ἐπιτηδεύματι αὐτοῦ, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ καθ' Ἡρόδοτον οἱ Κορίνθιοι «ἤκιστα ὄνονται τοὺς χειροτέχνους». Ὅτι δὲ οὐδαμῶς ἦν ἀσυμβίβαστον ἢ ἀντιφατικὸν πρὸς τὴν παρ' Ἑλλησιν ἰδέαν τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐλευθερίας, ἀποδεικνύεται ἐκ τούτου, ὅτι δι' αὐτὴν ταύτην τὴν μεγάλην

ἐλευθερίαν τῶν πολιτῶν καὶ τὴν κοινὴν πᾶσι διαχείρισιν τῶν δημοσίων καὶ τῆς πολιτείας ἦν ἀναγκαιοτάτη κατὰ τὰς ἑλληνικὰς ιδέας διὰ τὸν ἰδιωτικὸν βίον καὶ τὸν οἶκον ἢ τῶν δούλων ὑπαρξίς, ὅπως οὗτοι ἀποκλειστικῶς φροντίζωσι περὶ τῶν ἰδιαιτέρων συμφερόντων ἐκάστου πολίτου καὶ πορίζωσιν αὐτῷ τὴν ἀπολύτως ἀναγκαίαν σχολὴν καὶ εὐκαιρίαν, ἵνα ἕλος ἐπιδίδωται τῇ ἐπιμελείᾳ τῶν δημοσίων καὶ τῇ πολιτείᾳ. Πρὸς δὲ τὴν παρ' Ἑλλησιν ἐπικρατοῦσαν ἰδέαν τοῦ δικαίου συμβιβάζεται οὕτω, καθ' ὅσον πᾶσα ὑπὲρ τοῦ δικαίου ἐγγύησις ἐκπηγάζει παρ' αὐτοῖς ἐκ τῆς πολιτείας, ὥστε ὁ ἀποκλειόμενος αὐτῆς ἀπεστερεῖτο καὶ τοῦ δικαιώματος τῆς ἰσονομίας καὶ ἰσηγορίας, τῶν δύο χαρακτηριστικῶν τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνοῦ πολίτου. Διὰ ταῦτα ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεως τῶν δούλων ἦν τόσο γενικῶς ἀνεγνωρισμένη παρὰ τοῖς Ἑλλησι καὶ τόσο βαθέως ἐρρίζωμένη ἐν τῷ βίῳ καὶ τῇ διανοίᾳ τοῦ ἔθνους, ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ ὑψηλοτέρα καὶ ἰδανικωτέρα φιλοσοφία αὐτοῦ οἶονεὶ ἀνευδοιάστως παρεδέξατο αὐτὴν καὶ ἀνωμολόγησεν ὡς ἀναγκαῖον συστατικὸν τοῦ τελείου οἴκου καὶ ἐπομένως τῆς ἐντελῶς αὐτάρκους πολιτείας. Διὸ καὶ παρ' αὐτῷ τῷ προσηνεῖ καὶ φιλοανθρώπῳ Πλάτωνι οὐδ' ἀπλή καὶ ἀμυδρά προαίσθησις ἐκφράζεται ὅτι ἦν δυνατόν ἴσως καὶ ἄλλως γενέσθαι τὸ πρᾶγμα, καὶ ἐν τῇ ἰδανικῇ αὐτοῦ πολιτείᾳ, ἐξ ἧς ὀφείλει ἀποκλείεσθαι πᾶν τὸ μὴ φυσικὸν καὶ μὴ λογικόν, ἀνευ ὅκνου εἰσάγεται τὸ δουλικὸν στοιχεῖον. Διὰ ταῦτα καὶ πανταχοῦ ἐν αὐτῇ τίθενται διττοὶ καὶ διαφοροὶ νόμοι, οἱ μὲν περὶ τῶν ἐλευθέρων, οἱ δὲ περὶ τῶν δούλων διὰ τοῦτο ἐνθα ἐπὶ ἐλευθέρων ἀρκεῖ ἀπλή ἐπίπληξις, ὁ δούλος τιμωρεῖται σωματικῶς, καὶ ὅπου ἐκεῖνος καταδικάζεται εἰς χρηματικὴν ζημίαν, οὗτος τιμωρεῖται διὰ θανάτου διὰ τὸ ἀνάλογον παράπτωμα. Βεβαίως, ὡς εἶχεν ἤδη τὸ πρᾶγμα καὶ ὡς ἦν ἐρρίζωμένη ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου τῆς δουλείας, τοιαύτη αὐστηρότης ἦν συνεπῶς ἀναγκαία, πρῶτον μὲν ἵνα γένηται καταφανέστερον τὰ χάσμα, ὅπερ ὀφείλε διαχωρίζειν ἀπ' ἀλλήλων τὰς δύο τάξεις, καὶ ἔπειτα ἵνα περισταλῇ τὸ ἐπικίνδυνον πλῆθος τῶν ὑπερπλεοναζόντων ὡς πρὸς τοὺς ἐλευθέρους δούλων.

§ 2. Ὁ δὲ βαθύνους, ἀλλὰ ψυχρότερος Ἀριστοτέλης, ὅστις

ὡς συμπεριλαβῶν ἐν τῇ εὐρείᾳ διανοίᾳ αὐτοῦ πάσας τὰς φάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου οὐδαμῶς ἠδύνατο παραδραμεῖν οὐδὲ ἀφεῖναι ἀνέπαφον τὸ ζήτημα, τί τὸ ποιοῦν τὸν δοῦλον τοιοῦτον καὶ ποίαν σημασίαν καὶ ἀξίαν ἔχει ὁ τοιοῦτος, ἔνεκα αὐτοῦ τούτου τοῦ γεγονότος, τῆς ἐν τῷ βίῳ ὑπάρξεως τῆς δουλείας, παρασύρεται προφανῶς, καὶ μηδαμῶς ἐρευνῶν κατὰ πρῶτον, ἂν ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῇ ὑπάρχη τι ἀσύμφωνον πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ ἀντιφατικὸν πρὸς τὸ φυσικὸν τῆς ἀνθρωπότητος δίκαιον, ἀναζητεῖ μόνον ἐν ταῖς ὑπαρχούσαις σχέσεσι τὸν λόγον, δι' ὃν ἀρμόζει τῷ δούλῳ ἡ σχέσις, ἣν κατέχει ἐν τῷ βίῳ καὶ τῇ πολιτείᾳ· διὸ καὶ ὑπὸ πολλῶν ἐθεωρήθη ὡς ὁ θεωρητικὸς θεμελιωτῆς καὶ πρόμαχος τῆς δουλείας. Ἄπαξ λοιπὸν εὐρῶν ὑπάρχον ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ὡς ἀπαραίτητον στοιχεῖον ἀνεγνωρισμένον τὸ δουλικὸν στοιχεῖον, προτείνει διάφορα ζητήματα, ἅτινα λύει ἄνευ ἀντιφάσεων καὶ ἀσυνεπειῶν πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ τεθεῖσαν ἀρχήν, καὶ ἀπαντῶν ἐν τῷ βίῳ τὸ πρᾶγμα καὶ τὴν ἐνέργειαν, ἀναζητεῖ τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ αἰτίαν. Καὶ πρῶτον μὲν τίθησι τὸ ζήτημα, ἂν ὁ δοῦλος ἐκτὸς τῶν μηχανικῶν ἐργασιῶν καὶ ὑπηρεσιῶν δύνηται ἔχειν ἔτι καὶ ἄλλην τινὰ ἀξίαν, ἢ ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἂν ὑπάρχη ἐν γένει δούλου ἀρετὴ· «πρῶτον μὲν οὖν περὶ δούλων ἀπορήσειεν ἂν τις, πόττερον ἔστιν ἀρετὴ τις δούλου παρὰ τὰς ὀργανικὰς καὶ διακονικὰς ἄλλη τιμιωτέρα τούτων, οἷον σωφροσύνη καὶ ἀνδρεία καὶ δικαιοσύνη καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων ἕξεων, ἢ οὐκ ἔστιν οὐδεμία παρὰ τὰς σωματικὰς ὑπηρεσίας· ἔχει γὰρ ἀπορίαν ἀμφοτέρως· εἴτε γὰρ ἔστι, τί διοίσουσι τῶν ἐλευθέρων; εἴτε μὴ ἔστιν, ὄντων ἀνθρώπων καὶ λόγου κοινωνούντων, ἄτοπον.» Ἡ δὲ λύσις τούτου τοῦ ζητήματος φαίνεται ὅτι καὶ παρ' Ἀριστοτέλει ὡς καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς ἀρχαίοις ἐγένετο μᾶλλον ἀποφατικὴ ἢ καταφατικὴ· διότι ἐπιφέρεται, «εἰ δεῖ ἀμφοτέρους (ἐλευθέρους τε καὶ δούλους) μετέχειν κάλοκαγαθίας, διὰ τί τὸν μὲν ἀρχεῖν δεοὶ ἂν, τὸν δὲ ἀρχεσθαι καθάπαξ;» εἰ καὶ ἐξεφράσθη ὑπὸ τινῶν ὅτι τοῦτο τὸ ἀρχεῖν καὶ δεσπόζειν ἐστὶ παρὰ φύσιν καὶ ἄτοπον· «τοῖς δὲ παρὰ φύσιν τὸ δεσπόζειν εἶναι δοκεῖ νόμῳ γὰρ τὸν μὲν δοῦλον εἶναι,

τόν δὲ ἐλεύθερον· διόπερ οὐδὲ δίκαιον· βίαιον γάρ». Ἄλλὰ τὴν δικαιολογίαν ταύτης τῆς πράγματι ὑπαρχούσης δουλείας τόσον εὐκολώτερον ἠδύνατο ποιῆσαι ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι ἀρχαῖοι, καθ' ὅσον ἡ φύσις καὶ ἐν ἄλλαις σφαίραις τῆς ἐνεργείας αὐτῆς παρεῖχε προφανεῖς ἀναλογίας τῆς δουλείας. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἔνεκα τῶν φυσικῶν αὐτοῦ πλεονεκτημάτων φαίνεται ὅτι ἐπλάσθη τρόπον τινά, ἵνα δεσπόζη τῶν λοιπῶν κτισμάτων, πάντως κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἠδύνατο ἔχεσθαι ἀληθείας καὶ τοῦτο, ὅτι καὶ ἐκ τῶν ἀνθρώπων οἱ μὲν ἐπλάσθησαν πρὸς τὸ ἀρχεῖν, οἱ δὲ πρὸς τὸ δουλεύειν κατὰ τὸ μέτρον τῶν διανοητικῶν δυνάμεων ἐκάστου, καὶ τούτους παραδέχεται ὁ Ἀριστοτέλης ὡς φύσει δούλους· «ὅσοι μὲν οὖν τοσοῦτον διεστᾶσιν, ὅσον ψυχῇ σώματος καὶ ἄνθρωπος θηρίου (διάκεινται δὲ τοῦτον τὸν τρόπον, ὅσων ἐστὶν ἔργον ἢ τοῦ σώματος χρῆσις καὶ τοῦτ' ἐστὶ ἀπ' αὐτῶν τὸ βέλτιστον), οὗτοι μὲν εἰσι φύσει δούλοι, οἷς βέλτιόν ἐστιν ἀρχεσθαι ταύτην τὴν ἀρχήν, εἶπερ καὶ τοῖς εἰρημένοις· ἐστὶ γὰρ φύσει δούλος ὁ δυνάμενος ἄλλου εἶναι (διὸ καὶ ἄλλου ἐστίν) καὶ ὁ κοινωνῶν λόγου τοσοῦτον, ὅσον αἰσθάνεσθαι, ἀλλὰ μὴ ἔχειν». Οὕτω καὶ παρ' ἄλλοις (Βρύσωνι παρὰ Στοβαίῳ) λέγεται ὅτι «κατὰ φύσιν δούλος ὁ δυνάμενος αὐτάρκως τὰς διὰ τοῦ σώματος ὑπηρεσίας παρέχεσθαι τοῖς δεσπόταις καὶ ἐν τῷ ὁδοῦς πορευοῦναι καὶ φορτία βαστάζειν καὶ κακοπαθείας καὶ διακονίας ὑπομένειν, μήτε δὲ ἀρετὰν μήτε κακίαν ἐπιδεχόμενος ψυχικάν». Αὕτη ἡ φυσικὴ κατ' αὐτοὺς αἰτία τῆς δουλείας δι' οὐδεμιᾶς μὲν ἐν τῷ σώματι διαφορᾶς ἀποδεικνύεται· «βούλεται μὲν γὰρ ἡ φύσις καὶ τὰ σώματα διαφέροντα ποιεῖν... συμβαίνει δὲ πολλάκις καὶ τοῦναντίον», — ἀλλ' ὅμως οὐδὲν τὸ κωλύον ἀνευρεῖν ἐν τῇ διανοίᾳ τὴν τοιαύτην φυσικὴν μεταξὺ ἐλευθέρου καὶ δούλου διάκρισιν, καθ' ὅσον ὁ τελευταῖος ἔχει τόσον μόνον νοῦν, ὅσος ἀρκεῖ αὐτῷ πρὸς τὸ ἐννοεῖν καὶ ἐκτελεῖν τὰς ἰδέας ἄλλου, οὐχὶ δὲ καὶ πρὸς τὸ σχηματίζειν ἰδίως· «τὸ μὲν γὰρ δυνάμενον τῇ διανοίᾳ προορᾶν ἀρχον φύσει καὶ δεσπόζον φύσει· τὸ δὲ δυνάμενον τῷ σώματι ταῦτα ποιεῖν ἀρχόμενον καὶ φύσει δούλον». Τοιαύτην τινὰ φυσικὴν ἀνισότητά μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων φαίνονται παραδεχόμενοι ὁ τε Πλάτων

καὶ Ἀριστοτέλης. Καὶ ἀληθὲς μὲν ὅτι ἡ πραγματικότης ἐνταῦθα οὐδαμῶς ἐδικαιολογεῖ ἄλλην τινὰ φυσικὴν διαφορὰν — «ἡ δὲ φύσις βούλεται μὲν τοῦτο ποιεῖν πολλάκις, οὐ μέντοι δύναται», — ἀλλ' ἡ δουλεία κατὰ τοιαύτην ἐννοίαν οὐδαμῶς ἐπαύετο οὔσα φυσικὴ ἀνάγκη. Πάντως μόνη ἡ πραγματικὴ βία οὐδὲν φυσικὸν δίκαιον δύναται παραγαγεῖν, οὐδ' ἡ ἐξάσκησις αὐτῆς δύναται ἀπαιτεῖν οἰαδήποτε δικαιώματα, ἀλλὰ τοῦλάχιστον ἐφ' ὅσον ἡ ὑλικὴ ὑπεροχὴ καὶ βία ὑπάρχει πολλάκις ἀπόρροια τῆς πνευματικῆς, ἐμμέσως καὶ ἐκείνη δικαιολογεῖ ὅπως οὖν τὴν δουλείαν, ὥστε αὕτη καίτοι μηδαμῶς οὔσα φύσει δικαία, διετέλει ὅμως πάντοτε φυσικὴ ἀνάγκη καὶ ἀναγκαῖον τῷ ὄντι κακὸν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ἢ μᾶλλον κατ' Ἀριστοτέλην ἡ δουλεία, μὴ οὔσα παντάπασι σιδηρᾶ ἀνάγκη, κατέχουσα διὰ τῆς στιβαρᾶς αὐτῆς χειρὸς ὄντα, γνῶσιν καὶ τάσιν πρὸς τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν ἔχοντα, τούναντίον πολλάκις ἦν φυσικὴ σωτηρία καὶ καταφύγιον ὅλως ἀνικάνων ὄντων καὶ ἀγεύστων τῆς ιδέας καὶ τῶν καλῶν τῆς ἐλευθερίας. Διὰ ταῦτα πάντα συνεπέστατα συμπεραίνει ἐπὶ τέλους ὁ φιλόσοφος, «ὅτι μὲν οὖν ἔχει τινὰ λόγον ἢ ἀμφισβήτησις, καὶ οὐκ εἰσιν οἱ μὲν φύσει δοῦλοι, οἱ δ' ἐλεύθεροι, δῆλον», οὐχ ἤττον ὅμως ὁμολογεῖ ὅτι ὑπάρχουσι καὶ πραγματικαὶ περιπτώσεις, ἐν αἷς ὁ εἷς προφανῶς ἐκπληροῖ τὸν φυσικὸν αὐτοῦ προορισμὸν ὑπηρετῶν καὶ δουλεύων, ὡς ὁ ἄλλος ἀρχῶν καὶ δεσπόζων. «ἐν τισὶ διώριστα τὸ τοιοῦτον, ὧν συμφέρει τῷ μὲν τὸ δουλεύειν, τῷ δὲ τὸ δεσπόζειν, καὶ δίκαιον καὶ δεῖ τὸ μὲν ἀρχεσθαι, τὸ δ' ἀρχεῖν, ἢν πεφύκασιν ἀρχὴν ἀρχεῖν, ὥστε καὶ δεσπόζειν». Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Ἀριστοτέλης περὶ δουλείας.

§ 3. Ἐὰν νῦν ἀποβλέψωμεν εἰς ταύτην τὴν τρίτην τάξιν τῶν μελῶν τοῦ ἐλληνικοῦ οἴκου, τοὺς μὴ ἐλευθέρους ἢ δούλους, πανταχοῦ εὐρίσκομεν ὅτι ὁ δοῦλος ἐθεωρεῖτο ὡς ὄργανον ἐμψυχον καὶ κατὰ τοῦτο μόνον τὸ ἐμψυχον διαφέρων τῶν ἀψύχων πραγμάτων καὶ ὀργάνων καὶ ὡς ἀπλοῦν κτῆμα, ὥστε ἡ κατάστασις αὐτοῦ βεβαίως ἦν μᾶλλον πραγματικὴ ἢ προσωπικὴ, καὶ ἐνθα ἐγένετο λόγος περὶ αὐτοῦ ὡς περὶ ἐμψύχου ὄντος καὶ ἀνθρώπου, ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν πρὸ πάντων οὐχὶ ἡ ψυχὴ καὶ ἡ διάνοια

αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸ ὄργανον τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ, τὸ σῶμα· διὰ καὶ ἀναφέρονται πολλάκις διὰ τῆς αὐτῆς ταύτης λέξεως· ἐλέγοντο δὲ οὐχὶ ἀπλῶς σώματα, ἀλλ' εὐρίσκονται πολλαχοῦ ἐκφραζόμενα διὰ τῶν φράσεων οἰκετικὰ σώματα, αἰχμάλωτα σώματα καὶ δοῦλα σώματα· ἀλλὰ καὶ ὁ δοῦλος καὶ ἡ δούλη πολλαχοῦ καλοῦνται ἀπλῶς σῶμα ἀνδρεῖον, σῶμα γυναικεῖον. Ἡ μεταγενεστέρα φιλοσοφία, καίτοι θεωροῦσα τὸν δοῦλον ὡς ἔμψυχον ὄργανον, καίτοι μὴ διακρίνουσα αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὑποζυγίων καὶ κατοικιδίων ζώων ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν κατὰ τὰς ἐκφράσεις τοῦ Ἀριστοτέλους, «καὶ ἡ χρεία δὲ παραλλάττει μικρόν· ἡ γὰρ πρὸς τὰναγκαῖα τῷ σώματι βοήθεια γίνεται παρ' ἀμφοῖν, παρά τε τῶν δούλων καὶ παρά τῶν ἡμέρων ζώων», — ἐποιεῖτο ὅμως διάκρισιν μεταξὺ τοῦ αὐτοῦ προσώπου ὡς δούλου καὶ ἀνθρώπου, καὶ παρεδέχετο φιλίαν τινὰ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ δεσπότου, ἀλλὰ μετὰ τοῦ ῥητοῦ περιορισμοῦ ὅτι ὑπάρχει φιλία πρὸς αὐτὸν μόνον, καθ' ὃ ἄνθρωπον καὶ οὐχὶ καθ' ὃ δοῦλον· «ἂν γὰρ δοῦλος ἔμψυχον ὄργανον, τὸ δ' ὄργανον ἄψυχος δοῦλος· ἢ μὲν οὖν δοῦλος, οὐκ ἔστι φιλία πρὸς αὐτὸν, ἢ δ' ἄνθρωπος· δοκεῖ γὰρ εἶναι τι δίκαιον παντὶ ἀνθρώπῳ πρὸς πάντα τὸν δυνάμενον κοινωνῆσαι νόμου καὶ συνθήκης καὶ φιλίας δῆ, καθ' ὅσον ἄνθρωπος.» Τὸ τοιοῦτον πρὸς ἀνθρωπότητα, οὕτως εἰπεῖν, δικαίωμα τῶν δούλου διατηροῦσα καὶ ἡ φιλόσοφος κωμωδία, οὐχὶ μόνον λέγει, «κἂν δοῦλος ἦ τις, οὐδὲν ἤττον, δέσποτα, ἄνθρωπος οὗτος ἐστίν, ἂν ἄνθρωπος ἦ», — ἀλλὰ καὶ ἐπεκτείνει ταύτην τὴν φιλανθρωπικὴν ἔποψιν περαιτέρω καὶ αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας, ἀναιροῦσα τὴν φυσικὴν ἀνάγκην τῆς δουλείας καὶ τοὺς φύσει δούλους καὶ ἀποδίδουσα τῇ δυσμενεῖ τύχῃ ταύτην τὴν δουλικὴν κατάστασιν. «κἂν δοῦλος ἦ τις, σάρκα τὴν αὐτὴν ἔχει· φύσει γὰρ οὐδεὶς δοῦλος ἐγεννήθη ποτέ, ἢ δ' αὖ τύχη τὸ σῶμα κατεδουλώσατο.» Ἀλλ' ὅμως ἡ τοιαύτη γνώμη καὶ προσπάθεια τῆς φιλοσοφίας οὐδαμῶς ἔφθασε μέχρι τοιοῦτου βαθμοῦ οὐδ' ἐξίσχυσεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐξεγεῖραι τὴν φωνὴν τῶν τοιούτων φιλοσόφων περὶ καταργήσεως τῆς δουλείας καὶ τῆς μεταξὺ δούλων καὶ ἐλευθέρων φυσικῆς διακρίσεως, ἣν ἀρδην ἀνείλε μετὰ ταῦτα ἡ θεία τοῦ

εὐαγγελίου δικασκαλία παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς ἔθνεσι, παρ' οἷς οὐκ ἔνι δοῦλος καὶ ἐλεύθερος, ἀλλὰ τούναντίον ἐπέτρεπεν αὐτοῖς τὴν λογικὴν δικαιολογίαν καὶ φυσικὴν αἰτιολογίαν αὐτῆς, καθ' ἃ εἶδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν τὸ πολὺ ἐμετριάζετο διὰ τῆς ὑπὸ Κικέρωνος γινομένης διακρίσεως μεταξὺ ἀδίκου καὶ δικαίας δουλείας· διότι ἀδικος μὲν ἢ δουλεία, ὅταν οἱ δυνάμενοι ἀνήκειν ἑαυτοῖς ἀνήκωσιν ἄλλοις ὡς δοῦλοι καὶ οἶονεὶ κτήματα, δικαία δέ, ὅταν δουλεύωσιν οἱ μὴ δυνάμενοι ἄρχειν καὶ κρατεῖν ἑαυτῶν. *)

§ 4. Ἀλλὰ τὴν τοιαύτην διάκρισιν τῶν δούλων καθίστα ἐλαφροτέραν καὶ σχεδὸν ἀνεπαίσθητον ἀρχικὴ τις φιλανθρωπία, ἧς συχνὰ εἶχνη ἀνευρίσκομεν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, μειλίσσουσα διὰ διαφορῶν ὀρησκευτικῶν διατυπώσεων καὶ ἄλλων συνηθειῶν καὶ ταύτην ὡς ἄλλας συνεπείας τῆς νομικῆς προσωπικότητος. Καὶ πρῶτον ἐν γένει σημειωτέον ὅτι ἡ κατάστασις τῶν παρ' Ἑλλησι δούλων ἦν ἥττον καταπιεστικὴ καὶ μᾶλλον ἀνετος ἢ τῶν παρὰ Ῥωμαίοις, καὶ ἰδίως παρὰ τοῖς φιλανθρώποις Ἀθηναίοις ὑπῆρχεν οἰκειότερα τις σχέσις μεταξὺ δούλου καὶ κυρίου. Ἄριστα χαρακτηρίζει ταύτην τὴν διαφορὰν διὰ τῆς ἀντιθέσεως τῆς ἀλάλου ὑπακοῆς τοῦ Ῥωμαίου δούλου καὶ τῆς οἰκειότερας καὶ συνήθους φλυαρίας τοῦ Ἑλληνος δούλου τὸ παρὰ Πλουτάρχῳ περὶ Μάρκου Ποπλίου Πείσωνος ἀνέκδοτον· «Πούπλιος Πείσων ὁ ῥήτωρ (λέγει), μὴ βουλόμενος ἐνοχλεῖσθαι, προσέταξε τοῖς οἰκέταις πρὸς τὰ ἐρωτώμενα λαλεῖν καὶ μὴδὲν πλέον. Εἶτα Κλώδιον ἄρχοντα δεξιώσασθαι βουλόμενος, ἐκέλευσε κληθῆναι καὶ παρεσκευάσατο λαμπράν, ὡς εἶκός, ἐστίασιν· ἐνστάσης δὲ τῆς ὥρας, οἱ μὲν ἄλλοι παρήσαν, ὁ δὲ Κλώδιος προσεδοκάτο· καὶ πολλάκις ἔπεμψε τὸν εἰωθότα καλεῖν οἰκέτην, ἐποψόμενον εἰ πρόσεισιν· ὡς δὲ ἦν ἑσπέρα καὶ ἀπέγνωστο, τί δέ; ἔφη πρὸς τὸν οἰκέτην, ἐκάλεσας αὐτόν; — Ἔγωγε, εἶπε· — διὰ τί οὖν οὐκ ἀφίικται; — κἀκεῖνος, ὅτι ἤρ-

*) „Est enim genus injustae servitutis, quum hi sunt alterius, qui sui possunt esse; quum autem hi famulantur, qui sibi moderari nequeunt, nulla injuria est“.

νήσατο — πῶς οὖν οὐκ εὐθὺς ἔφρασας; — ὅτι με τοῦτο οὐκ ἠρώτησας.» τούτοις προστίθησιν ὁ αὐτὸς συγγραφεύς, «οὕτως μὲν ῥωμαϊκὸς οἰκέτης· ὁ δὲ ἀττικὸς ἐρεῖ τῷ δεσπότῃ σκάπτων, ἐφ' οἷς γεγόνασιν αἱ διαλύσεις· οὕτως μέγα πρὸς πάντα ὁ ἐθισμὸς ἐστίν.» Ἡ τοιαύτη ἐλευθερία καὶ ἄνεσις τῶν δούλων, ὡς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καλεῖται, ἦν συνέπεια τῆς ἠπιωτέρας ἀττικῆς νομοθεσίας, ἣτις παρεῖχε τῷ δούλῳ πλείονα προστασίαν καὶ εὐρύτερον στάδιον ἐνεργείας ἢ ἀλλαχοῦ, ὥστε σχεδὸν καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐλευθέρου ἀνδρός, ἡ παρρησία καὶ ἰσηγορία, ἀπεδίδοντο αὐτοῖς· καὶ ὁ μὲν Ξενοφῶν λέγει ἐν γένει ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐποίησαν ἰσηγορίαν τοῖς δούλοις πρὸς τοὺς ἐλευθέρους, ὁ δὲ Δημοσθένης συμφώνως τούτῳ λέγει, ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς Ἀθηναίους: «ὕμεῖς τὴν παρρησίαν ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων οὕτω κοινήν οἴεσθε δεῖν εἶναι πᾶσι τοῖς ἐν τῇ πόλει, ὥστε καὶ τοῖς ξένοις καὶ τοῖς δούλοις αὐτῆς μεταδεδώκατε, καὶ πολλοὺς ἂν τις οἰκέτας ἴδοι παρ' ὑμῖν μετὰ πλείονος ἐξουσίας ὅ τι βούλονται λέγοντας, ἢ πολίτας ἐν ἐνίαις τῶν ἄλλων πόλεων.»

§ 5. Ἐκτὸς δὲ τούτων καὶ ἄλλα σημεῖα φιλόφρονος περιποιήσεως καὶ εὐμενοῦς χρήσεως τῶν δούλων ὑποδεικνύουσιν ἡμῖν εἰδὸς τι φιλανθρωπίας καὶ οἰκειότητος τοῦ δούλου πρὸς τὸν δεσπότην αὐτοῦ. Τοιοῦτον ἦν τὸ ἔθος τοῦ δέχεσθαι τοῦ νεωνήτους ἤτοι νεωστὶ ἠγορασμένους δούλους δι' ἀστείας καταχύσεως μίγματος ἐκ διαφόρων ἐδεσμάτων καὶ τρωγαλίων, ἅτινα ἐκαλοῦντο καταχύσματα, καὶ ἅτινα ὄντα ἐν χρήσει καὶ κατ' ἄλλας ἱερωτέρας καὶ σεμνοπρεπεστέρας τελετὰς τῆς οἰκογενείας, οἷον κατὰ τὴν ὑποδοχὴν νύμφης, ἦσαν δι' αὐτὸ τοῦτο ἡ ζῶσα ἔκφρασις τῆς εὐγενοῦς φιλανθρωπίας καὶ εὐμενείας, ἣτις ἐθεώρει τὸν δοῦλον οὐχὶ μόνον ὡς οἰκέτην, ἀλλὰ καὶ ὡς σύντροφον καὶ ὁμοτράπεζον. Τὸ γενικὸν τούτου τοῦ ἔθους ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἐλευθέρους καταφαίνεται ἀποχρώντως παρὰ τῷ Δημοσθένει, λέγοντι περὶ δούλου, νυμφευθέντος τὴν ἑαυτοῦ δέσποιναν ὅτι «οὐκ ὤκνησε τὴν δέσποιναν γῆμαι καὶ ἢ τὰ καταχύσματα αὐτοῦ κατέχεε τόθ', ἠνίκα ἐωνήθη, ταύτη συνοικεῖν», παρὰ δὲ διαφόροις γραμματικοῖς ἀναγινώσκειται ὅτι «τῶν νεωνήτων δούλων τῶν πρῶτον εἰσιόντων

εἰς τὴν οἰκίαν, ἢ ἀπλῶς τῶν ἐφ' ὧν οἰωνίσασθαι τι ἀγαθὸν ἐβούλοντο, ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ νυμφίου, περὶ τὴν ἐστίαν τὰ τραγήματα κατέχεον εἰς σημεῖον εὐπορίας.... σύγκειται δὲ τὰ καταχύσματα ἀπὸ φοινίκων, κολλύβων, τρωγαλίων, ἰσχάδων καὶ καρύων, ἅπερ ἤρπαζον οἱ σύνδουλοι· κυρίως δὲ ἐλέγοντο, ὅτε δοῦλον ἠγόραζον· ἔφερον γὰρ αὐτὸν ἐπὶ τὴν ἐστίαν καὶ καθίζοντες κατὰ τῆς κεφαλῆς κατέχεον κόλλυβα». Ἐκ τῶν ῥηθέντων βλέπομεν ὅτι τοῦτο ἐγίνετο καὶ ὡς ἀγαθὸς οἰωνισμὸς εἰς σημεῖον εὐπορίας καὶ εὐθηνίας, ὑπαινιττόμενος ὅτι προοιωνίζετο ὅτι ὁ κατὰ τοῦ δούλου καταχεόμενος πλοῦτος τρόπον τινὰ ἔμελλέ ποτε καταρρεύσειν ἐξ αὐτοῦ.

§ 6. Ἔτι δὲ καὶ ἐν τῷ θρησκευτικῷ συνδέσμῳ τῆς οἰκογενείας καὶ ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς τελεταῖς ταῖς συμπεριλαμβανούσαις πάντα τὰ μέλη τοῦ οἴκου καὶ ὁ δοῦλος φυσικῶ τῷ λόγῳ μετὰ μικρῶν ἐξαιρέσεων μετεῖχε τῶν θυσιῶν καὶ ἐορτῶν τοῦ οἴκου. Οὕτω γνωστὸν ἐκ τῶν θρησκευτικῶν ἐθίμων ὅτι πάντες οἱ ἐν ταῖς θυσίαις παριστάμενοι καὶ κοινωνοῦντες αὐτῶν ἐβράντιζοντο καὶ ἐκαθαίροντο δι' ὕδατος, ἀγνισθέντος δι' ἐμβάψεως ἐν αὐτῷ δαλοῦ, λαμβανομένου ἐκ τοῦ βωμοῦ· τοῦτο ἦσαν οἱ χέρνιβες καὶ τὸ νέμειν χέρνιβα, περὶ οὗ σημειοῦσιν οἱ γραμματικοὶ ὅτι «ἔστιν ὕδωρ, εἰς ὃ ἀπέβαπτον δαλόν, ἐκ τοῦ βωμοῦ λαμβάνοντες, ἐφ' οὗ τὴν θυσίαν ἐπετέλουν, καὶ τοῦτο περιβραίνοντες τοὺς παρόντας ἠγνίζον». — ἐπίσης γνωστὸν ὅτι ἡ τοιαύτη διανομὴ χέρνιβος ἦν καὶ σημεῖον μετοχῆς τοῦ οἰκογενειακοῦ συνδέσμου· τούτου λοιπὸν τοῦ ἠγνισμένου ὕδατος μετελάμβανον καὶ οἱ δοῦλοι, δι' ὃ καὶ παρ' Αἰσχύλῳ καλοῦνται οἱ δοῦλοι χερνίβων κοινωνοί, καὶ διὰ τοῦτο συνδέονται διὰ στενοτέρου καὶ ἱερωτέρου συνδέσμου μετὰ τῆς οἰκογενείας. Ἐν ἐορταῖς δὲ τισὶ πάλιν οἱ δοῦλοι οὐχὶ μόνον ἐλάμβανον ἀνακούφισιν τῆς καταστάσεως αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐντελοῦς ἰσοτιμίας μετὰ τῶν δεσποτῶν ἀπήλαυον. Ἐὰν δὲ οὐδεμιᾶς ἀστικῆς ἐορτῆς μετεῖχον ἀμέσως καὶ ἐνεργητικῶς οἱ δοῦλοι, ἀλλ' ὅμως συμπεριλαμβάνοντο καὶ αὐτοὶ ἐν τῇ γενικῇ ἀναπαύσει καὶ εὐθυμίᾳ. Πολλαχοῦ δὲ πάλιν ὑπῆρχον καὶ πάνδημοι ἐορταί, καθ' ἃς ἐχορηγεῖτο τοῖς δούλοις ἐλευθερία καὶ ῥα-

στώνη, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ πολλάκις ἢ ὑπηρεσία ἐνηργεῖτο ὑπὸ τῶν δεσποτῶν αὐτῶν, καὶ καθ' ἃς ἡ συνήθεια ἦρε παντάπασι τὴν μεταξὺ ἐλευθέρων δεσποτῶν καὶ δούλων διάκρισιν. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἐν Κρήτῃ Ἑρμαία, ἐν οἷς εὐωχουμένων τῶν οἰκετῶν οἱ δεσπότες ὑπηρέτουν πρὸς τὰς διακονίας· τοιοῦτό τι συνέβαινε καὶ ἐν Τροιζῆνι κατὰ τὸν μῆνα Γεραίστιον, ὅτε ἐγένετο πανήγυρις πολλῶν ἡμερῶν, ὧν ἐν μιᾷ οἱ δοῦλοι μετὰ τῶν πολιτῶν κοινῆ ἡστραγάλιζον καὶ οἱ κύριοι τοὺς δούλους εἰστίων· τοιαῦτα ἦσαν καὶ τὰ παρὰ τοῖς Θεσσαλοῖς Πελώρια, ἑορτὴ τελουμένη μετὰ θυσιῶν πρὸς τὸν Δία τὸν Πέλωρον εἰς ἀνάμνησιν τῆς εὐωχίας καὶ ἑορτῆς τῆς λαβούσης χώραν ἐπὶ τῇ ἀγαθῇ ἀγγελίᾳ τῆς ἐκ σεισμοῦ διαρρήξεως τῶν Τεμπῶν καὶ τῆς ἀνακύψεως τῶν μεγάλων καὶ περικαλλῶν Θεσσαλικῶν πεδιάδων. Ταῦτα τὰ εὐαγγέλια λέγεται ὅτι ἀκούσας παρὰ τινος Πελώρου ὁ Πελασγός, παρέθηκεν αὐτῷ τράπεζαν, ἀφθόνως κεκοσμημένην ὑπ' αὐτοῦ· καὶ οἱ ἄλλοι δὲ φιλοφρονούμενοι ἔφερον, ὅ τι ἕκαστος εἶχεν ἄριστον παρ' ἑαυτῷ, καὶ παρετίθεσαν ἐπὶ τῆς τραπέζης τῷ ἀπαγγείλαντι, καὶ αὐτὸς ὁ Πελασγὸς προθύμως ἐδιηκόνει, καὶ ἐκ τῶν ἄλλων οἱ ἐν ἀξιώματι ὄντες ὑπηρέτουν πᾶν, ὅ τι ἠδύνατο καὶ εὔρισκε πρὸ ἑαυτοῦ ἕκαστος. Διὸ οἱ Θεσσαλοὶ, ὡς ἀπομίμημα τῆς τότε γενομένης ἑορτῆς, θύοντες Διὶ Πελώρῳ καὶ τραπέζας κοσμοῦντες λαμπρῶς παρετίθεσαν καὶ οὕτως φιλόφρονον συνετέλουν τὴν πανήγυριν, ὥστε παρελάμβανον καὶ τοὺς ξένους ἅπαντας εἰς ταύτην τὴν θοίνην καὶ τοὺς δεσμώτας ἔλυον, καὶ τοὺς οἰκέτας κατακλίναντες εἰστίων μετὰ πάσης παρρησίας καὶ διηκόνουν αὐτοῖς οἱ δεσπότες. Τὸ τοιοῦτον ὑπομιμνήσκει ἡμῖν τὴν παρὰ Ῥωμαίοις ἑορτὴν τῶν Κρονίων (Saturnalia), ἣν ἀρχαῖός τις Ἑλλήνι ἐθεώρει καὶ ὡς ἑλληνικωτάτην ἑορτὴν. Παρόμοιον τι ἐγένετο καὶ ἐν Σπάρτῃ κατὰ τὰ Ἰακίνθια, ὅτε θύοντες ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ταύτης τῆς καὶ ἄλλως λαμπροτάτης ἑορτῆς πολλὰ ἱερεῖα, ἐδείπνιζον οἱ πολῖται πάντας τοὺς γνωρίμους καὶ τοὺς δούλους τοὺς ἰδίους, καὶ ὅτε οὐδεὶς ἀπελείπετο ταύτης τῆς θυσίας, ἀλλ' ἅπασα ἡ πόλις ἐκενοῦτο πρὸς τὴν θέαν. Ἐσαύτως τοιαύτην συνήθειαν καὶ παρ' Ἀθηναίοις ἐπικρατοῦσαν κατὰ τὸν

ἄφθονον ἑορτῶν μῆνα Ἀνθεστηριῶνα ὑπαινίττεται καὶ ἡ ῥῆσις «θύραζε Κᾶρες· οὐκέτ' ἀνθεστήρια», ἔνθα γνωστὸν ὅτι διὰ τῶν Καρῶν σημαίνονται οἱ δοῦλοι. Καὶ παρὰ τοῖς Ἀρχάσι δὲ θύοντες τοῖς ἥρωσι καὶ ποιῶντες μεγάλας βουθυσίας, συνεισιῶντο ὁμοῦ δεσπότης καὶ δοῦλοι ἐπὶ μιᾷ καὶ τῆς αὐτῆς τραπέζης, γευόμενοι ἐκ τῶν αὐτῶν παρατιθεμένων ἐδεσμάτων καὶ κερνῶντες τὸν αὐτὸν πᾶσι κρατῆρα. Ἐξαιρέσεις δέ τινες, καθ' ἃς ἀπεκλείοντο οἱ δοῦλοι τῶν δημοτελῶν θυσιῶν, οἷον ἐν Κῶ, ἔνθα γινομένης θυσίας τῆ Ἥρας, ἀπηγορεύετο τοῖς δούλοις τὸ παρευρίσκεσθαι ἐν τῇ εὐωχίᾳ, ὡς καὶ τὸ εἰσέρχεσθαι εἰς τὸ ἱερόν, — εἰσὶ τοσοῦτον σπάνια καὶ φαίνονται τοῖς ἀρχαίοις τόσον παράδοξοι, ὥστε χρησιμεύουσι μόνον πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τοῦ γενικοῦ κανόνος τῆς ἐν αὐταῖς κοινωνίας τῶν δούλων. Διὸ καὶ ῥητῶς ὁ Ἀριστοτέλης συμβουλεύει «ποιεῖν τὰς θυσίας καὶ τὰς ἀπολαύσεις μᾶλλον ἔνεκα τῶν δούλων ἢ τῶν ἐλευθέρων· πλείονα γὰρ ἔχουσιν οὗτοι, ὧνπερ ἔνεκα τὰ τοιαῦτα ἐνομίσθη».

§ 7. Ἡ αὐτὴ φιλόφρων καὶ οἰκεία καὶ εὐμενὴς μεταξὺ κυρίων καὶ δούλων σχέσις ἀνευρίσκεται καὶ ἐν ταῖς ἠθικαῖς ὑποχρεώσεσιν, ἃς ὁ ἀφειμένος τῆς δουλείας ὁ καλούμενος ἀπελεύθερος ἢ ἐξελεύθερος ἐτήρει καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν πρὸς τὸν πρῶτον κύριον αὐτοῦ· τὴν αὐτὴν εὐσεβείας σχέσιν διεφύλαττον οὐχὶ μόνον οἱ ἀπηλευθερωμένοι δοῦλοι πρὸς τὸν πάλαι κύριον, ἀλλὰ καὶ πᾶς αἰχμάλωτος ἢ καὶ ἄλλως πως ἐν πολέμῳ γνωρισθεὶς μετὰ τινος καὶ μετὰ ταῦτα ὑπὸ τούτου τῆ πατρίδι ἀποδοθεὶς, ὅστις ὤφειλε διατηρεῖν τὴν μετ' ἐκείνου ξενίαν καὶ ἐκαλεῖτο δορύξενος, ὡς ἐκ τῆς κατὰ τὸν πόλεμον ἐπιμιξίας τὴν γνῶσιν πεποιημένος. Καὶ ἀντιστρόφως διὰ τὸν αὐτὸν πάλιν λόγον κατηγοροῦνται οἱ δραπέται δοῦλοι ἐπὶ παραβάσει τοῦ τῆς ξενίας δικαίου καὶ κατὰ τινα ἀρχαῖον ποιητὴν ὡς «δρησταὶ (δραπέται) ἀταρτηροί, φιλίην λείποντες ἐδητύν, οὔτε τραπέζης μνηστὴν ἐφέστιον, οὐ Κρονίωνος Ἐρκίου, οὐ σέβας ἀγνὸν ἐνὶ πραπίδεςσι σέβοντες». Ὁ τοιοῦτος ἀποδρασμὸς ἦν λίαν συνήθης καὶ ἐν ἄλλαις μὲν περιπτώσεσιν, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐν καιρῷ πολέμου κατὰ τε τὴν χώραν αὐτὴν καὶ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν. Οὕτω κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ

βασιλέως τῶν Λακεδαιμονίων Ἄγιδος πολιορκίαν τῆς Δεκελείας
 ἠϋτομόλησαν πλέον ἢ εἴκοσι χιλιάδες αὐτομόλων, καὶ τούτων
 πολλοὶ ἦσαν χειροτέχναι καὶ ἐν Σικελίᾳ οἱ θεράποντες, οἱ καθ'
 αὐτὸ ὑπηρεταί, ἦτοι οἱ κωπηλατοῦντες δοῦλοι, ἠϋτομόλουν, ἅμα
 γενομένης ἀρχῆς τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ὁ κύριος λοιπὸν εὐρίσκετο
 πολλάκις ἐν τῇ ἀνάγκῃ τοῦ ἐπιμελεῖσθαι, ὅπως ἀνακομίση τὸν
 ἀποδράντα οἰκέτην, καὶ πολλάκις ἠναγκάζετο ἀνακηρύττειν ἀντα-
 μοιβὴν τῷ μέλλοντι ἀνευρεῖν καὶ ἀνακομίζειν αὐτὸν (καὶ τοῦτο
 ἐκαλεῖτο σῶστρα ἀνακηρύττειν). Διὰ τοῦτο καὶ πολλάκις ἐν ταῖς
 ἐξόδοις ἠναγκαζόν οἱ δυσπιστότεροι τὸν ἀκόλουθον δοῦλον προ-
 πορεύεσθαι, καὶ οὐχὶ ἔπεσθαι, ὡς συνήθως, ὅπερ καὶ ὁ Θεόφραστος
 ὁ ἐκ τοῦ κοινοῦ βίου ἀρυόμενος καὶ συντιθεὶς τὰς ποικίλας τῶν
 χαρακτήρων αὐτοῦ εἰκόνας καταλέγει ὡς σύμπτωμα τοῦ δυσπί-
 στου, ὅστις πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐστὶ καὶ τοιοῦτος, ὥστε «τὸν παῖδα
 ἀκολουθοῦντα κελεύειν αὐτοῦ ἔπισθεν μὴ βαδίζειν, ἀλλ' ἐμπρο-
 σθεν, ἵνα φυλάττηται αὐτόν, μὴ ἐν τῇ ὁδῷ ἀποδράσῃ». Διὸ καὶ
 ἐν πολέμῳ παρεχώρουν αὐτοῖς πλείονα τοῦ συνήθους ἐλευθερίαν
 καὶ εὐλαβεστέραν περιποίησιν, ὅπερ ἀναγκάζει καὶ τὸν παρ' Ἀρι-
 στοφάνει δεσπότην εἰς τὸ καταρᾶσθαι τὸν πόλεμον ὡς παρεμπο-
 δίζοντα αὐτόν περὶ τὴν αὐστηροτέραν τοῦ δούλου τιμωρίαν. Διὸ
 καὶ πρὸς ἐξασφάλισιν ἀπὸ τῆς ἀποδράσεως τῶν δούλων ἐπὶ Ἀλε-
 ξάνδρου τοῦ Μεγάλου ἐπῆλθεν εἰς τὸν νοῦν Μακεδόνης τινὸς με-
 γιστᾶνος ἐν Βαβυλῶνι ἡ ἰδέα ἐξασφαλιστικοῦ τῶν δούλων καθε-
 δρύματος· οὗτος, Ἀντιμένης ὀνόματι, τὴν πατρίδα Ῥόδιος, ἀντὶ
 ἐτησίας ἀποφορᾶς ὀκτῶ δραχμῶν ἀνεδέχετο ἀποδιδόναι τὴν τιμὴν
 ἐκάστου ἐν τῷ στρατῷ εὐρισκομένου δούλου, ὅσῃν καὶ ἂν ἤθελεν
 ἐκτιμᾶν ὁ κύριος αὐτοῦ, ἐὰν ὁ δοῦλος ἐδραπέτευεν· ὅπερ ὅμως
 ἠδύνατο ποιεῖν εὐκόλως καὶ ἀκινδύνως, διότι οἱ ἑπαρχοὶ, εἰς ὧν τὴν
 ἐπαρχίαν ἐδραπέτευε δοῦλός τις, ἦσαν ἠναγκασμένοι ἢ ἀνακομίζειν
 καὶ ἀποδιδόναι τὸν δοῦλον, ἢ ἀποτίειν τὸ ἀντίτιμον αὐτοῦ. Ἰσὺ-
 φεῖς κερδοσκόπων αἰσχροκερδῶν ἐπίνοιαι, ἀνακαλοῦσαι ἡμῖν
 τὰς τῶν καθ' ἡμᾶς χριστιανῶν ἰδιοκτητῶν Λιβυῶν (ἀποροῦμεν,
 πῶς ὀνομάσωμεν αὐτὰς καταλλήλως) εὐφρεῖς ἐπιμηχανήσεις, ἢ
 μᾶλλον ἀπανθρώπους ὠμότητας!

§ 8. Ἄλλα πρὸς ἐντελῆ κατανόησιν τῆς σημασίας τῆς παρ' Ἑλλησι δουλείας χρεῖα διακρίνειν οὐχὶ μόνον τοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ τοὺς διαφόρους τρόπους, καθ' οὓς ἐγίνοντο δοῦλοι τινὲς μὲν δι' αἰχμαλωτίσεως καὶ ἐξανδραποδισμοῦ (ἀνδράποδα), τινὲς δὲ δι' ἀλλοίας ἀντὶ χρημάτων καὶ ἄλλων πολλάκις εὐτελῶν πραγμάτων ἀγορᾶς (ἀργυρώνητοι, χρυσώνητοι, ἀλλὰ καὶ ἀλώνητοι ἐπὶ τὸ κωμικώτερον, ὡς ἐκαλοῦντο οἱ μηδενὸς ἄξιοι τῶν οἰκετῶν ἐκ τοῦ ὅτι τῶν ἀναλάτων Θρακῶν οἱ μεσόγειοι ἀλῶν ἀντικατηλλάττοντο τοὺς οἰκέτας). Τούτους τοὺς διαφόρους τρόπους τῆς τῶν δούλων κτήσεως ἐντελῶς παριστᾷ Δίων ὁ Χρυσόστομος, ἐνθα λέγει ὅτι «ἐκ τῶν κτωμένων τοὺς οἰκέτας, ὥσπερ καὶ τὰ ἄλλα ζύμπαντα, οἱ μὲν παρ' ἄλλων λαμβάνουσιν ἢ χαρισαμένου τινὸς ἢ κληρονομήσαντες ἢ πριάμενοι, τινὲς δὲ ἐξ ἀρχῆς τοὺς παρὰ σφίσι γεννηθέντας, οὓς οἰκογενεῖς καλοῦσι· τρίτος δὲ κτήσεως τρόπος, ὅταν ἐν πολέμῳ λαβῶν αἰχμάλωτον ἢ καὶ ληϊσάμενος κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἔχη καταδουλωσάμενος, ὥσπερ, οἶμαι, πρεσβύτατος ἀπάντων ἐστί». Παρ' Ὀμήρῳ οἱ δοῦλοι εἰσὶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λάφυρα ἐξ ἀλουσῶν πόλεων, ὄντως αἰχμάλωτοι καὶ δοριάλωτοι δοῦλοι, εἰ καὶ αὕτη ἡ λέξις δοῦλος οὐδαμοῦ εὐρίσκειται παρ' Ὀμήρῳ βεβαίως κατὰ τύχην, διότι τὰ ἐξ αὐτῆς παράγωγα πολλῶς ἀπαντῶνται, οἷον ἐν ταῖς συνηθεστάταις φράσεσι δούλιον ἡμαρ καὶ δουλοσύνη στυγερή, ἀντ' αὐτῆς δὲ εὔρηται παρὰ τῷ αὐτῷ ἡ λέξις δμῶς, ὁ οἶνει δαμασθεῖς ἐν πολέμῳ ἐχθρός, ἢ οἰκεύς. Ἀπάντων τῶν παρὰ τῷ ποιητῇ καταλεγόμενων δεινῶν, ἅτινα κατὰ τὴν ἄλωσιν πόλεώς τινος ἐνσκήπτουσιν εἰς τοὺς πολίτας, τὸ δεινότατον ἦν ἢ ἐπὶ δουλείᾳ ἀπαγωγή γυναικῶν καὶ τέκνων· «τέκνα δὲ τ' ἄλλοι ἄγουσι βαθυζώνους τε γυναῖκας», αἱ δὲ τοιαῦται ἐπὶ δουλείᾳ ἀπαγόμεναι καὶ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας στερούμεναι καλοῦνται παρ' αὐτῷ ληϊάδες γυναῖκες. Ὡσαύτως κατὰ τοὺς Μεσσηνιακοὺς πολέμους ὁ στρατηγὸς Εὐφάης προτρέπων τοὺς ἀτυχεῖς Μεσσηνίους, ὅπως ἀντιταχθῶσι γενναίως κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν, ἀπέφαινε τὸν ἀγῶνα γενησόμενον οὐχὶ περὶ γῆς οὐδὲ περὶ κτημάτων μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ σωμάτων, καὶ ἐξετίθει αὐτοῖς λεπτομερῶς, ἃ νικημένους ἐπιλήφεται,

ἐν οἷς καὶ ὅτι αἱ γυναῖκες ἔμελλον ἀχθήσεσθαι ἐν ἀνδραπόδων μέρει, ὡς καὶ τὰ τέκνα. Ταῖς συνεπειαῖς τοιαύτης δουλείας ἐκινδύνευσεν ὑποκύψαι καὶ ὁ Πλάτων, ὅστις κατ' αἴτησιν τοῦ παρωργισμένου τυράννου Διονυσίου τοῦ πρεσβυτέρου ἐπωλήθη ὑπὸ τοῦ Πόλλιδος ἐν Αἰγίνῃ, «πολέμου ὄντος τοῖς Αἰγινήταις καὶ Σπαρτιάταις πρὸς Ἀθηναίους καὶ ψηφίσματος, ὅπως ὁ ληφθεὶς Ἀθηναίων ἐν Αἰγίνῃ πιπράσκηται». Καὶ οἱ μὲν ἐν ταῖς τοιαύταις ἀλώσεσιν αἰχμαλωτιζόμενοι παῖδες καὶ γυναῖκες ἐξηροῦντο πολλάκις πρὸς ὑπηρεσίαν τῶν ἀριστέων καὶ διενέμοντο μεταξὺ αὐτῶν τοιαύτην διανομήν, ἀλλὰ βαρβάρων αἰχμαλωτίδων, διαγράφει ἡμῖν ὁ Εὐριπίδης τὴν τῶν τρωάδων αἰχμαλωτίδων, ὧν ἡ μὲν Ἑκάβη ἔλαχε τῷ Ὀδυσσεῖ, ἡ δὲ Κασσάνδρα τῷ Ἀγαμέμνονι, ἡ δὲ Πολυξένη τῷ Ἀχιλλεῖ, οὗ ἐπὶ τῷ τάφῳ ἐσφαγιάσθη. Τὸ αὐτὸ ἀναφέρεται παρ' Ὀμήρῳ γινόμενον καὶ περὶ τὰς ἐν πάσῃ ἐκπορθήσει πόλεων αἰχμαλωτιζόμενας γυναῖκας, ὧν αἱ ὠραιόταται ἐδίδοντο ὡς γέρα καὶ θεράπαινα τοῖς ἀριστεῦσι τῶν Ἑλλήνων, οἷον ἡ Χρυσῆς, ἡ Βρισηῖς καὶ ἄλλαι. Δοῦλοι ἀναφέρονται παρ' Ὀμήρῳ πολλάκις καὶ ἄρπαγέντες παῖδες, οὓς βάρβαροι ἔμποροι ἐπώλουν ἐν ξέναις ἀκταῖς ἐπὶ ἀδρά τιμῇ, καὶ περὶ τῆς ἀπεμπωλήσεως τοιούτων δούλων ἐλέγετο καὶ τὸ περ ἄν τινα, ἧτοι πωλεῖν εἰς ὑπερθαλασσίους τόπους καὶ λαμβάνειν ἀντ' αὐτῶν ἄσπετον ἢ ἀξιὸν ὄνον (τιμὴν). οὕτω δούλη τις εἰσάγεται παρ' Ὀμήρῳ λέγουσα, «ἀλλὰ μ' ἀνήρπαξαν Τάφιοι, ληίστορες ἄνδρες, ἀγρόθιεν ἐρχομένην· πέρασαν δέ με δεῦρ' ἀγαγόντες τοῦδ' ἀνδρός πρὸς δώμαθ'· ὁ δ' ἀξιὸν ὄνον ἔδωκεν». Τοιοῦτοι δοῦλοι ἐδίδοντο πολλάκις καὶ ὡς προῖξ τρόπον τινὰ πλουσίας κόρης ὑπανδρευομένης, καὶ πρὸς τούτοις ὅσοι ἐκ τοιούτων ἐγεννῶντο μετὰ ταῦτα ἐν τῷ οἴκῳ, διεστέλλοντο καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τῶν ὠνητῶν δούλων, ὡς οἶκοι τραφέντες (οἰκεῖς), ὡς ἡ θυγάτηρ τοῦ δούλου τῆς Πηνελόπης Δολίου Μελανθῶ.

§ 9. Οἱ τοιοῦτοι δοριάλωτοι καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν οἰκεῖς (οἰκότριβες, οἰκοτρίβαιοι) βεβαίως ἦσαν κατ' ἀρχὰς μᾶλλον σημεῖον πολυτελείας, διότι εἶχον αὐτοὺς μόνοι οἱ πλουσιώτεροι πρὸς ἀνεσίαν αὐτῶν καὶ εὐμάρειαν, τὸ δὲ μείζον πλῆθος τῶν ἀπορωτέρων καὶ

μετρίων πολιτῶν μόνον ἐν ἐκτάκτοις περιπτώσεσι καὶ ἐργασίαις χρηζούσαις βοηθείας μετεχειρίζοντο μισθωτοὺς ἐργάτας, συνήθως δὲ μὴ ἔχοντες οἰκέτας, ἦσαν αὐτουργοί. Οὗτοι οἱ μισθωτοὶ ἐργάται κατ' ἀρχὰς ὠνομάζοντο θῆτες ἢ ἔριθοι ἀνευ διαφορᾶς σημασίας καὶ ἦσαν ἀνευ οἴκου καὶ οἰκογενείας («θῆτες ἀοικοι, ἀτεκνοὶ ἔριθοι» καθ' Ἡσίοδον) μετὰ δὲ ταῦτα ἴσως ὠνομάζοντο καὶ πελάται, ἐάν μὴ ἐννοῆ μᾶλλον ῥωμαϊκὸν ἔθος ὁ Πολυδεύκης, ἐν οἷς λέγει, «πελάται καὶ θῆτες ἐλευθέρων ἐστὶν ὀνόματα διὰ πενίαν ἐπ' ἀργυρίῳ δουλευόντων». Ἐν δὲ μεμακρυσμέναις τισὶ καὶ μεμονωμέναις ἐλληνικαῖς χώραις φαίνεται ὅτι ἡ παλαιὰ αὕτη συνήθεια διετηρήθη καὶ μέχρι τέλους τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ὡς παρὰ τοῖς Λοκροῖς καὶ Φωκεῦσι, παρ' οἷς ἦν νόμῳ ἀπηγορευμένον, «μὴ κεκτῆσθαι μήτε θεραπαίνας, μήτε οἰκέτας, πλην ἐγγύς τῶν χρόνων». Πρῶτοι πάντων τῶν Ἑλλήνων οἱ Χῆοι ἀναφέρονται ὡς ἀγοράσαντες ἀντὶ χρημάτων ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς δούλους καὶ χρησάμενοι ἀργυρωνήτοις, ἐν ᾧ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, ὡς προείπομεν, ἦσαν αὐτουργοὶ κατὰ τὰς διακονίας. Ἀλλὰ κατὰ τούτων μὲν διὰ ταύτην τὴν περὶ τὰ ἀρχαῖκα καὶ ἀπλοῖκα ἦθη καινοτομίαν ἐμήνισε τὸ δαιμόνιον, διότι ὡς θεομηνία ἐνσκήψασα εἰς αὐτοὺς ἐκρίθη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τοῦτο, ὅτι καὶ αὐτοὶ ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις ὑπὸ τοῦ Μιθριδάτου καὶ δεδεμένοι παρεδόθησαν τοῖς ἰδίοις αὐτῶν δούλοις καὶ κατωκίσθησαν εἰς τὴν Κολχίδα· ἴσως δὲ ἐξ ὁμοίας τινὸς περιστάσεως προῆλθε καὶ τὸ παρ' Εὐπόλιδι παροιμιῶδες «Χῆος δεσπότην ὠνήσατο» πάντως ὅμως κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Χίων φαίνεται ὅτι μετὰ ταῦτα καὶ αἱ πλείσται τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν πόλεων εἰσήγαγον τὴν δουλεμπορίαν ἢ ἀνδραποδοκαπηλείαν.

§ 10. Πρὸς εὐχερεστέραν δὲ καὶ συμφορωτέραν πώλησιν τῶν δούλων ἐσχηματίσθη ἐν ταῖς πλείσταις πόλεσι καὶ ἰδιαιτέρα ἐπὶ τούτῳ ἀγορὰ δούλων ἢ δουλοπρατεῖον· τοιαύτη ἀγορὰ ἦσαν ἐν Ἀθήναις οἱ λεγόμενοι κύκλοι, συχνάκις ἀναφερόμενοι πρὸ πάντων ἐν τῇ νέᾳ κωμῳδίᾳ κατὰ τοὺς γραμματικούς, φητῶς σημειοῦντας ὅτι «κύκλοι καλοῦνται οἱ τόποι, ἐν οἷς ἐπωλοῦντο τινές· ὠνομάσθησαν δὲ οὕτω ἀπὸ τοῦ κύκλω περιστάσαι τοὺς

πωλουμένους», καὶ «κύκλοι ἐν τῇ νέᾳ κωμῳδίᾳ καλοῦνται οἱ τόποι, ἐφ' οἷς πιπράσκειται τὰ ἀνδράποδα, ὡς καὶ τὸ ἐφ' ὃ ἀναβαίνοντες οἱ δοῦλοι πιπράσκονται ἐκαλεῖτο τράπεζα (ἢ παρὰ Ῥωμαίοις πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν εὐχρηστος *catasta*). τὸ μέρος τοῦτο ὠνομάζετο καὶ πρατὴρ λίθος (ὡς παρὰ Ῥωμαίοις *lapis* καὶ *de lapide emptus* ἰσοδυναμεῖ τῷ ἀργυρώνητος). Οὗτοι δὲ οἱ πρὸς πώλησιν ἐκτεθειμένοι ἐνταῦθα δοῦλοι ὄφειλον εἶναι γυμνοί, ἢ ἐξεδύοντο κατ' αἰτήσιν τῶν ἐπιθυμούντων ἀγοράσαι αὐτούς, ὡς παρὰ Μενάνδρῳ δοῦλός τις πιθανῶς εἰσάγεται λέγων περὶ ἑαυτοῦ, «ἐγὼ μὲν ἤδη μοι δοκῶ, νῆ τοὺς θεούς, ἐν τοῖς κύκλοις ἑμαυτὸν ἐκδεδυκότα ὄραν κύκλῳ τρέχοντα καὶ πωλούμενον.» πρόδηλον δὲ ὅτι ἀπῆλθον οἱ ἀγορασταὶ τὴν γύμνωσιν τῶν πωλουμένων δούλων, ἵνα ἐπιθεωρήσωσιν αὐτούς καὶ βεβαιωθῶσιν ἰδίοις ὀφθαλμοῖς, ἂν ἦσαν ὑγιεῖς καὶ ἀρτιμελεῖς. Χρόνος δὲ συνήθως προσδιωρισμένος διὰ ταύτας τὰς ἀγορὰς φαίνεται ὅτι ἦν ἡ νομηνία, ἥτοι ἡ νέα σελήνη· τοιοῦτό τι ὑπαινίττεται ὁ παρ' Ἀριστοφάνει λέγων ὅτι τις «τῇ προτέρᾳ νομηνίᾳ ἐπρίατο δοῦλον, βυρσοδέψην Παφλαγόνα», ἐνθα ὁ σχολιαστὴς σημειοῖ ὅτι ἐν ταῖς νομηνίαις ἐπωλοῦντο οἱ δοῦλοι, ὡς ἐχειροτονοῦντο τότε καὶ οἱ στρατηγοί.» Παρ' Ἀλκίφρονι δὲ καὶ τις ἐπώνυμος τῆς νομηνίας δοῦλος ἀναφέρεται. «Φρύγα οἰκέτην ἔχω πονηρόν, ὃς ἀπέβη τοιοῦτος ἐπὶ τῶν ἀγρῶν· ὡς γὰρ τῇ ἔνῃ καὶ νέᾳ κατ' ἐκλογὴν τοῦτον ἐπριάμην, Νομηνιον εὐθὺς ἐθέμην καλεῖσθαι». Ἐκτὸς δὲ τούτου φαίνεται ὅτι κατὰ διαφόρους τόπους καὶ εἰς μεγάλας (ἐμπορικὰς) πανηγύρεις προσήρχοντο οἱ ἀνδραποδοκάπηλοι, οἷον εἰς τὴν τῆς ἀμφικτιονικῆς Πυλαίας καὶ τὴν τῆς Φωκικῆς Τιθορέας, καὶ ἐπώλουν ἐν αὐταῖς ἀνδράποδα. Ὡς ἐξαιρετὸν δὲ δούλων ἐμπορεῖον ἀναφέρεται ἡ Δῆλος, δυναμένη κατὰ Στράβωνα καὶ δέξασθαι καὶ ἀποπέμψαι αὐθημερὸν μυριάδας ἀνδραπόδων. Διὰ δὲ τὴν ἐπὶ πολὺ ἔκτασιν τῆς δουλεμπορίας τοῦτο τὸ δουλικὸν στοιχεῖον ἐκτῆσατο μεγάλην σημασίαν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐγένετο τόσοσιν ἐπαισθητῆ καὶ ἰσχυρὰ ἀνάγκη, ὥστε οὐχὶ μόνον αἱ γυναῖκες, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ ταπεινότητος καὶ πένης Ἕλληνας, ὅσάκις ἠδύνατο, συναδεδεύετο κατὰ τὰς ἐκ τῆς οἰκίας ἐξόδους αὐτοῦ ὑφ' ἐνὸς τοῦλάχιστον

δούλου, οἱ δὲ πλουσιώτεροι καὶ ὑπὸ πλειόνων. Οὗτοι οἱ τοὺς ἐξερχομένους κυρίους συνοδεύοντες δοῦλοι ἀκόλουθοι· τὸ δὲ μὴ ἔχειν μηδένα ἀκόλουθον δοῦλον κατὰ τὰς τριαύτας ἐξόδους ἔθεωρεῖτο ὡς σημεῖον μεγάλης πενίας. Διὸ καὶ ἐν ταῖς ἐκκλησιαζούσαις τοῦ Ἀριστοφάνους ἢ δημηγοροῦσα καὶ βελτιώσεις καινοτόμους προτείνουσα Πραξαγόρα λέγει ὅτι ἐπεθύμει καταργῆσαι τὴν τοιαύτην κατάχρησιν, «μηδ' ἀνδραπόδοις τὸν μὲν χρῆσθαι πολλοῖς, τὸν δ' οὐδ' ἀκολούθῳ»· τὸ δὲ παράδειγμα τῆς λιτότητος, ὅπερ ἡ γυνὴ τοῦ Φωκίωνος παρεῖχεν, ἦν τόσο ἀξιοθαύμαστον, ὥστε καὶ ἐν τῷ θεάτρῳ ἐγένετο λόγος περὶ αὐτοῦ· διότι, ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος, «θεωμένων ποτὲ καινοῦς τραγωδῶν Ἀθηναίων, ὁ μὲν τραγωδός, εἰσιέναι μέλλων, βασιλίδος πρόσωπον ἤτει καὶ κεκοσμημένας πολλὰς πολυτελῶς ὀπαδοὺς τὸν χορηγόν, καὶ μὴ παρέχοντος ἠγανάκτει καὶ κατεῖχε τὸ θέατρον, οὐ βουλόμενος προελθεῖν· ὁ δὲ χορηγὸς Μελάνθιος, ὠθῶν αὐτὸν εἰς τὸ μέσον, ἐβόα, τὴν Φωκίωνος οὐχ ὄρας γυναῖκα, προϊοῦσαν αἰεὶ μετὰ μιᾶς θεραπαινίδος, ἀλλ' ἀλαζονεύη καὶ διαφθείρεις τὴν γυναικωνίτιν; ἐξακούστου δὲ τῆς φωνῆς γενομένης, ἐδέξατο κρότῳ πολλῷ καὶ θορύβῳ τὸ θέατρον». Ἀλλὰ καὶ ἄνδρες, ὡς εἶπομεν, εἶχον πολλάκις καὶ τρεῖς ἢ πλείονας δούλους μεθ' ἑαυτῶν κατὰ τὰς ἐξόδους καὶ ἰδίως κατὰ τὰς ὁδοιπορίας. Οὕτως ὁ πλούσιος Μειδίας ἀναφέρεται ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ τρεῖς ἢ τέσσαρας ἀκολούθους καὶ σοβῶν διὰ τῆς ἀγορᾶς, καὶ παρὰ Ξενοφῶντι οἱ εἰρωνικῶς ἀγαθοὶ ἀύληταὶ ἀναφέρονται ὡς συνεπαγόμενοι μεθ' ἑαυτῶν πρὸς πλείονα ἐπίδειξιν μετ' ἄλλων καλῶν σκευῶν καὶ πολλοὺς ἀκολούθους. Διὸ καὶ παρὰ Πλουτάρχῳ συγκαταλέγεται μετὰ τῶν ἄλλων γνωρισμάτων τοῦ σώφρονος καὶ τὸ μὴ ἐνοχλεῖν τοῖς ἄλλοις περὶ τὸ λουτρὸν οἴκετῶν πλήθει. Πρὸς τὸν αὐτὸν τοῦτον σκοπὸν οἱ πλούσιοι ἐλάμβανον ἐνίοτε καὶ Λιθίοπας (μαύρους), οἱ δ' ἐνδεεῖς ἐμισθοῦντο τούναντίον καὶ μισθωτοὺς δούλους πρὸς τὰς ἐξόδους, καὶ ὁ Θεόφραστος ἀναφέρει ὡς χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνελευθέρου καὶ τοῦτο, ὅτι «οὐκ ἀγοράζει θεραπαινὰν τῇ γυναικί, ἀλλὰ μισθοῦται πρὸς τὰς ἐξόδους παιδίον ἀκολουθῆσον»· οἱ αὐτοὶ ἀπορασιν συνοδεύοντο πολλάκις καὶ ὑπὸ τινῶν ἐλευθέρων μελῶν τῆς οἰκο-

γενείας, ὡς ὑποδεικνύει τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης, λέγων ὅτι «τοῖς ἀπόροις ἀνάγκη χρῆσθαι καὶ γυναῖξί καὶ παισὶν ὥσπερ ἀκολούθους διὰ τὴν ἀδουλίαν».

§ 11. Ἄλλως δὲ ἐν μεταγενεστέροις μάλιστα χρόνοις οἱ δοῦλοι ἦσαν συνήθως βάρβαροι τὴν καταγωγὴν· οὐδαμοῦ δὲ ἀλλαχοῦ ἐκφράζεται σαφέστερον ἢ ἀρχὴ καὶ τὸ ἀξίωμα, ὅτι μόνον οἱ βάρβαροι ὀφείλουσιν εἶναι δοῦλοι, ἢ παρὰ Πλάτωνι, ὃς συνιστᾷ ἐν τῇ πολιτείᾳ ὡς δίκαιον οὐχὶ μόνον τὸ μὴ ἀνδραποδίζεσθαι τοὺς Ἑλληνας Ἑλληνίδας πόλεις, μηδ' ἄλλη ἐπιτρέπειν κατὰ τὸ δυνατόν καὶ ἐθίζειν αὐτάς εἰς τὸ φείδεσθαι τοῦ ἐλληνικοῦ γένους διὰ φόβον τῆς τῶν βαρβάρων δουλείας, ἀλλὰ καὶ τὸ μὴ ἔχειν καὶ ἰδιωτικῶς δοῦλον Ἑλληνα καὶ προτρέπειν καὶ τοὺς ἄλλους Ἑλληνας εἰς τοῦτο, ἵνα καὶ μᾶλλον τρέπωνται πρὸς τοὺς βαρβάρους. Διὰ τοῦτο παρὰ Ξενοφῶντι ὁ Ἀρίσταρχος ἐρωτηθεὶς, πόθεν προέρχεται ὅτι αὐτὸς μὲν νομίζει ὅτι ἀδυνατεῖ διαθρέψαι τὰς πρὸς αὐτὸν καταφυγούσας πολυαρίθμους συγγενεῖς, ἐν ᾧ ἄλλοι ἀπὸ μικροτέρων ἀφορμῶν διετήρουν τὴν τε οἰκίαν αὐτῶν καὶ πολλοὺς δούλους, ἀποκρίνεται ὅτι οὗτοι ὠνοῦνται καὶ τρέφουσι βαρβάρους ἀνθρώπους, ὥστε ἀναγκάζουσιν αὐτοὺς ἐργάζεσθαι, ὅσα καλῶς ἔχει. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἀργυρωνήτων βαρβάρων δούλων, οὓς καὶ μόνους ἀναμφισβητήτως ὀνομάζει ὁ Πλάτων δούλους, ἦσαν καὶ βαρβάρων τοιούτων δούλων τέκνα καὶ ἔκγονα, ἐν αὐτῇ τῇ δεσποτικῇ οἰκίᾳ γεννώμενα καὶ ἰδίως καλούμενα οἰκότριβες καὶ οἰκογενεῖς· περὶ δὲ τῆς συνωνυμίας τούτων τῶν λέξεων συμφωνοῦσιν οἱ γραμματικοί· καὶ παρὰ μὲν Σουῖδα ταυτίζονται αἱ λέξεις οἰκότριψ καὶ οἰκογενής δοῦλος, παρ' Ἀμμωνίῳ δὲ καταδεικνύεται ἢ ἀπὸ τοῦ οἰκέτου διαφορὰ τοῦ οἰκότριβος· «οἰκότριψ καὶ οἰκέτης διαφέρει· οἰκότριψ μὲν γὰρ ὁ ἐν τῇ οἰκίᾳ διατρεφόμενος, ὃν ἡμεῖς θρεπτόν καλοῦμεν, οἰκέτης δὲ ὁ δοῦλος ὁ ὠνητός»· ὁ αὐτὸς δὲ καὶ οἰκεὺς καλεῖται. Ἐὰν οἱ τοιοῦτοι οἰκογενεῖς δοῦλοι ἐγεννῶντο ἐκ πατρὸς καὶ μητρὸς δούλων ἀμφοτέρων, ἐκαλοῦντο ἀμφίδουλοι, ὡς ἐξ ἀμφοτέρων τῶν γονέων δοῦλοι, εἰάν δὲ οἱ γονεῖς τούτων ἦσαν καὶ αὐτοὶ οἰκότριβες, τὸ παιδίον αὐτῶν ἐκαλεῖτο οἰκοτρίβαιον. Οἱ τοιοῦτοι οἰκογενεῖς δοῦλοι οἱ ἐν τῷ

ἑλληνικῶ οἴκῳ γεννηθέντες καὶ τραφέντες ἐξεμάνθανον μὲν τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἔθιμα τὰ ἑλληνικά, μὴ ἀπολαύοντες δὲ προνομίας τινός ὑπὲρ τοὺς ὁμοδούλους, τὸ μέγιστον ἔχαιρον μείζονα πίστιν παρὰ τοῖς κυρίοις αὐτῶν. Περὶ τῆς τοιαύτης μείζονος ἐμπιστοσύνης τῶν οἰκογενῶν σημειοῦται παρὰ τῷ σχολιαστῇ τοῦ Ἀριστοφάνους ὅτι «πεφύκαμεν τῶν οἰκετῶν μᾶλλον πιστεύειν τοῖς οἴκοι γεννηθεῖσι καὶ τραφεῖσιν, ἢ οἷς ἂν κτησώμεθα πριάμενοι.» Ἡ δ' ἐμπιστοσύνη αὕτη ἐχώρει ἐνίοτε ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ ἐν πολλοῖς ἐλευθέρων ἀνδρῶν ἔργοις προὔτιμῶντο ἐνίοτε καὶ αὐτῶν τῶν φίλων καὶ συγγενῶν· ἀλλ' οὗτοι βεβαίως μόνον κατ' εὐμοιρίαν τινὰ προήγοντο ἐπὶ τοσοῦτον.

§ 12. Ἑλληνικῆς δὲ καταγωγῆς δοῦλοι κατὰ τὴν ἰδιωτικὴν καὶ οὐχὶ κατὰ τὴν πολιτικὴν σημασίαν τῆς λέξεως, καθ' ἣν ἐννοητέον τοὺς μνωίτας καὶ ἀφαμιώτας παρὰ ταῖς Κρησί, τοὺς Εἰλωτας παρὰ τοῖς Σπαρτιάταις, τοὺς γυμνήτας παρὰ τοῖς Ἀργείοις, τοὺς κορυνηφόρους παρὰ Σικυωνίοις καὶ τοὺς πενέστας παρὰ τοῖς Θεσσαλοῖς, πάντας τούτους προελθόντας ἐκ πολιτικῶν στάσεων καὶ ἐξωτερικῶν ἐπιδρομῶν καὶ κατακτήσεων, — τοιοῦτοι, λέγομεν, Ἕλληνες δοῦλοι εὐρίσκονται καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, διότι μάλιστα πώλησις ἐπὶ δουλείᾳ ἦν ἐνίοτε εὐχρηστος καὶ ὡς εἰδός τι ποινῆς· τοιαύτη δὲ ποινή πωλήσεως ὡς δούλων ἐπεβάλλετο ἐν Ἀθήναις τοῖς μετοίκιοις τοῖς μὴ λαμβάνουσι τινὰ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν ὡς ἐγγυητὴν ἢ ἀντιποιουμένοις πραγματικῶν δικαιωμάτων ἀστοῦ Ἀθηναίου ἢ μὴ τελοῦσι τὸν ὀφειλόμενον δασμόν, τὸ μετοίκιον, καὶ περὶ ὧν ῥητῶς ἀναφέρεται ὅτι ἀπήγοντο πρὸς τοὺς πωλητάς, πρὸς τὸ πωλητήριον τοῦ μετοικίου, ἢ ἀπλῶς πρὸς τὸ μετοίκιον· κατεγινώσκετο δὲ αὕτη ἡ ποινή συνεπείᾳ δημοσίας δίκης (γραφῆς), ἡ προστάσιος καλουμένης, ἣτις κατὰ Πολυδεύκην ἐγένετο «κατὰ τῶν οὐ τελούντων τὸ μετοίκιον ἢ προστάτην μὴ νεμόντων». Περὶ δὲ τῆς πωλήσεως τῶν ἀντιποιουμένων ἀποκλειστικῶς πολιτικῶν δικαιωμάτων σημειοῦται ὅτι «εἴ τις ἦλω παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις ὑποκρινόμενος εἶναι πολίτης, μὴ ὧν Ἀθηναῖος κατὰ τὸ ἀληθές, καὶ τὰ αὐτὰ ποιῶν τοῖς πολίταις, πρὸ μὲν κρίσεως ὄκει τὸ δεσμωτήριον, ἀλοὺς δὲ ἐν τῇ

κρίσει ὑστέρον ἐπωλεῖτο». Ἕλληνες δὲ αἰχμάλωτοι ἐν πολέμῳ φαίνεται ὅτι ἐξηνδραποδίζοντο, ἤτοι ἐπώλοῦντο ὡς ἀνδράποδα, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἶπομεν, συνήθως μόνον ἐπὶ τῆς κατὰ κράτος ἀλώσεως καὶ τοῦ ἄρδην κατεδαφισμοῦ πόλεων, καὶ τοῦτο ἐθεώρουν οἱ Ἕλληνες ὡς βάσιν τοῦ παρ' αὐτοῖς δικαίου τοῦ πολέμου καὶ ὡς αἰδίων ἐν πᾶσιν ἀνθρώποις νόμον τὸ εἶναι τῶν ἐλόντων καὶ τὰ σώματα καὶ τὰ χρήματα τῶν ἐν τῇ ἐμπολέμῳ πόλει ἀλόντων. Τοιαύτην τύχην ὑπέστησαν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους πολλαὶ πόλεις, ὡς ἡ Πλάταια ὑπὸ Λακεδαιμονίων, οἱ ἐξηνδραπόδισαν τὰς γυναῖκας τῶν φονευθέντων Πλαταιέων, ἡ Ὀλυμπος, αἱ Θῆβαι καὶ ἄλλαι πάντως ὅμως ὑπῆρχον καὶ ἐξαιρέσεις τούτου σπάνιαι, ἐκ φιλανθρωπίας ὑπαγορευόμεναι, ἐν ᾧ πάλιν ὑπάρχουσι καὶ τινες περιστάσεις καὶ παραδείγματα ἀπανθρώπου ὠμότητος, ἐξ ὑπερβολικῆς ἐκδικήσεως καὶ ἄκρου ἐρεθισμοῦ προελθόντα, ὅσα πολλάκις ἐπανελήφθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐμφυλίων ἐλληνικῶν πολέμων καὶ πρὸ πάντων τοῦ Πελοποννησιακοῦ, ἐν ᾧ ἡ ἐπίτασις καὶ δεινώσις τῆς ἐκδικήσεως καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρωπίνων παθῶν ὑπῆρξε μεγίστη. Τοιοῦτο συνέβη περὶ τοὺς ἀτυχεῖς Ἀθηναίους ἐν Σικελίᾳ, ὧν οὐκ ὀλίγοι ἐπωλήθησαν ὡς οἰκέται, λαμβάνοντες πολλοὶ πρὸς πλείονα καταισχύνῃ καὶ στίγμα ἵππου ἐπὶ τοῦ μετώπου· ὁμοίως πάλιν οἱ Ἀθηναῖοι ἔστιζον σάμαιναν ἐπὶ τοῦ προσώπου τῶν αἰχμαλωτιζομένων Σαμίων. Πολλάκις ὅμως καὶ οἱ τοιοῦτοι αἰχμάλωτοι ἐφυλάττοντο, ἵνα ἐξαγορασθῶσιν ἀντὶ λύτρων, ἅτινα πολλάκις συνετελοῦντο ὡς ἔρανος ὑπὸ εὐπόρων πολιτῶν, ὅσάκις αὐτοὶ οἱ αἰχμαλωτισθέντες εὕρισκοντο ἐν ἀπορίᾳ τοῦ ἀποτίσαι λύτρα. Τοῦτο ἐγένετο κατὰ τοὺς συνήθεις καὶ φιλανθρωπότερον διεξαγομένους πολέμους, ὅτε οἱ ἠττώμενοι πολέμιοι ἐζωγροῦντο καὶ ἐπεφυλάττοντο ὑπὸ τῆς πολιτείας ἢ πρὸς ἀνταλλαγὴν ἢ πρὸς λύσιν· ὡς οἱ Ἀθηναῖοι ζωγρήσαντες αἰχμαλώτους Βοιωτοὺς καὶ Χαλκιδεῖς καὶ δήσαντες αὐτοὺς ἐν πέδαις ἐφύλαξαν καὶ μετὰ χρόνον ἔλυσαν ἀντὶ δύο μνῶν λύτρων· ὡσαύτως καὶ τοὺς ἐκ Σφακτηρίας εἰς Ἀθήνας κομισθέντας Σπαρτιάτας αἰχμαλώτους οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεφάσισαν φυλάττειν ἐν δεσμοῖς, «μέχρις οὗ τι συμβῶσι»· καὶ πολλοὶ τῶν ἐν Συρακούσαις Ἀθηναίων

ὡσαύτως ἀπελυτρώθησαν, ὡς καὶ οἱ ἐν τοῖς μεταλλείοις τῆς Λαμψάκου Πελοποννήσιοι. Ἄλλὰ καὶ ὅτε πραγματικῶς ἐπωλοῦντο, καὶ τότε ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία ἀπηγόρευε τοῖς Ἕλλησι τὸ πωλεῖν Ἕλληνας αἰχμαλώτους πέραν τῶν ἐλληνικῶν ὀρίων καὶ περιορᾶν αὐτοὺς περιερχομένους εἰς χεῖρας βαρβάρων, ὡς ἐμπρακτικῶς σημειοῦται παρά τινι τῶν ἀρχαίων «Ἕλληνες δὲ ἐλευθερίας ἐρασταὶ ἔτι, καὶ οὐδὲ δούλον ἀνὴρ Ἕλλην πέραν ἀποδώσεται, ὅθεν οὔτε ἀνδραποδισταῖς οὔτε ἀνδραπόδων καπήλοις εἰς αὐτοὺς παριτητέα.» παραδείγματα δὲ τοιαύτης ἐν Ἑλλάδι πωλήσεως Ἑλλήνων δούλων παρέχουσιν ἡμῖν καὶ τὰ περὶ τὸν ἐκ Κυθήρων Φιλόξενον καὶ τὸν ἐξ Ἡλίδος Φαίδωνα συμβάντα.

§ 13. Ἄλλως ὅμως εἶχε τὸ πρᾶγμα περὶ τῶν βαρβάρων, οὓς ὁ Ἕλλην ἐθεώρει ὡς φυσικοὺς αὐτοῦ δούλους ὡς ἔχων τὴν συνείδησιν τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ὑπεροχῆς καὶ ἐν αὐτῇ ἀρυόμενος τοῦτο τὸ δικαίωμα. Αὕτη ἡ κατὰ τὰς ἰδέας τῶν Ἑλλήνων φυσικὴ ἀνάγκη τοῦ δουλεύειν τοὺς βαρβάρους, ἣν ὁ Ἀριστοτέλης αἰτιολογεῖ ἐκ τοῦ ὅτι οὗτοι στεροῦνται τοῦ φύσει ἀρχοντος, γίνεται δὲ καθόλου ἡ κοινωνία αὐτῶν δούλης καὶ δούλου, ἣν ἡ πεφιλημένη καὶ κολακευτικὴ ἔκφρασις τῶν δραματικῶν ποιητῶν, λεγόντων ἀπὸ τῆς σκηνῆς, τοῦ μεγάλου τούτου σχολείου τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ ἐλευθερίας παρά τοῖς ἀρχαίοις Ἀθηναίοις, «βαρβάρων Ἕλληνας ἀρχεῖν εἰκός», καὶ ἀλλαγῆς τὸ αἰώνιον ἐνδιαίτημα τοῦ δεσποτισμοῦ καὶ τῆς δουλείας παρά τῷ αὐτῷ ποιητῇ καλεῖται θεράπαινα τῆς Εὐρώπης, ἐνθα διέλαμπεν ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ ἡ ἐλευθερία, «Ἀσία Εὐρώπης θεράπαινα.» Αὕτη δὲ ἡ περὶ τοῦ ταυτισμοῦ τοῦ βαρβάρου καὶ δούλου ἀναλλοίωτος ἰδέα τῶν Ἑλλήνων ἐχρησίμευεν αὐτοῖς καὶ ὡς μέγα ἐλατήριον πρὸς συχνὰς ἐπιχειρήσεις καὶ νίκας κατὰ τῶν βαρβάρων, διήγειρε παρ' αὐτοῖς δικαίαν ἀγανάκτησιν, ὡς ἄκις ἐκινδύνευεν ἐπικρατῆσαι τὸ ἐναντίον («Ἕλληνες ὄντες βαρβάρῳ δουλεύσομεν;» καὶ «Ἀρχελάφ δουλεύσομεν Ἕλληνες ὄντες βαρβάρῳ;») καὶ ἐπέβαλεν αὐτοῖς ὡς ἐθνικὸν καθῆκον ἀναπόσπαστον ἀπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ ὀνόματος τὸ ὑπαγαγεῖν εἰς τοιαύτην ὑποταγὴν καὶ ὑπακοήν καὶ αὐτὸν τὸν μέγαν βασιλέα τῆς Ἀσίας. Τούλάχιστον αὕτη ἡ